

Василка Радева

БЪЛГАРСКА ЛЕКСИКОЛОГИЯ И ЛЕКСИКОГРАФИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	9
Съкращения.....	12

ЛЕКСИКОЛОГИЯ

1. ЛЕКСИКОЛОГИЯТА КАТО ЛИНГВИСТИЧНА НАУКА.....	15
1.1. Семантика и семасиология.....	20
1.2. Семантика и семиотика.....	25
1.3. Лексикология и прагматика.....	28
1.4. Лексикология и етнолингвистика.....	30
1.5. Лексикология и стилистика.....	31
2. ДУМАТА КАТО ОСНОВНА ЕЗИКОВА ЕДИНИЦА	32
2.1. Думата като езиков знак.....	36
2.2. Думата и номинационната функция на езика.....	39
2.3. Признаци на думата.....	43
2.4. Дума, реч и слово в лингвистичната терминология.....	49
3. МЕТОДИ И ПРИНЦИПИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ	56
3.1. Изследователски методи и подходи.....	56
3.1.1. Интроспекция.....	56
3.1.2. Наблюдение.....	57
3.1.3. Корпусен анализ.....	58
3.1.4. Таксономия и класификация.....	59
3.1.5. Сравнение и съпоставяне.....	59
3.1.6. Парафраза и перифраза.....	60
3.1.7. Асоциативен метод.....	63
3.1.8. Лингвистичен анализ.....	63
3.2. Компонентен анализ.....	64
3.3. Концепт и концептуален аспект.....	68
3.4. Идеографски принцип.....	76
3.5. Ономасиологичен подход.....	79
4. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА НА ДУМАТА.....	82
4.1. Значение на думата.....	82
4.2. Значение на производната дума.....	90
4.3. Вътрешна форма на думата.....	96
4.4. Многозначност на думата.....	100
4.4.1. Метафора.....	108
4.4.2. Метонимия.....	114
4.5. Развой и промени на лексикалното значение.....	116

5.	СТРУКТУРА НА ЛЕКСИКАЛНАТА СИСТЕМА	125
5.1.	Лексико-семантична система.....	125
5.2.	Лексико-семантична група.....	130
5.3.	Семантично поле.....	135
5.4.	Връзки и отношения между думите в лексикалната система	140
5.4.1.	Синонимия и синоними	140
5.4.2.	Омонимия и омоними.....	150
5.4.3.	Паронимия и пароними.....	158
5.4.4.	Антонимия и антоними	164
5.4.5.	Конверсия.....	168
5.4.6.	Хиперонимия.....	170
6.	РАЗВОЙ И ПРОМЕНИ НА ЛЕКСИКАЛНАТА СИСТЕМА	172
6.1.	Тенденции в развоя на езика и речниковия му състав	172
6.1.1.	Активизация и пасивизация на думите.....	174
6.1.2.	Традиционност и иновационност	176
6.1.3.	Интернационализация и автохтонизация (национализация) ..	178
6.1.4.	Интелектуализация и демократизация	181
6.2.	Вторична номинация	183
6.3.	Словообразуването като номинационен процес.....	186
6.3.1.	Ономасиологична структура	190
6.3.2.	Словообразователна категория	194
6.3.3.	Словообразователен формант	194
6.3.4.	Влияние на чуждоезиковата лексика.....	198
6.3.5.	Универбиране	202
6.3.6.	Структурираща функция на производната дума.....	204
6.4.	Оказионализми.....	207
6.5.	Заемане на чуждоезикова лексика	214
7.	РЕЧНИКОВ СЪСТАВ.....	222
7.1.	Речников състав и лексикална система	222
7.2.	Думите като словесни знаци	223
7.3.	Фразеологизмите като речникови единици.....	224
7.3.1.	Фразеологична единица и словосъчетание	225
7.3.2.	Възпроизводимост на фразеологичните единици	227
7.3.3.	„Дублираща“ функция на фразеологизмите	228
7.3.4.	Структура на фразеологичните единици	229
7.3.5.	Семантични отношения и връзки на фразеологизмите	230
7.3.6.	Произход и създаване на фразеологични единици.....	232
7.4.	Антропонимите като речникови единици.....	233
7.5.	Топонимите като речникови единици	235
7.6.	Термини и терминология.....	236

8. АКТИВЕН И ПАСИВЕН РЕЧНИК.....	238
8.1. Обновяване на лексиката, неологизми	239
8.2. Архаизация на лексиката.....	243
8.2.1. Историзми.....	243
8.2.2. Архаизми.....	244
8.3. Старобългарска и църковнославянска лексика	246
9. ТЕРИТОРИАЛНА И СОЦИАЛНА	
ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА РЕЧНИКОВИЯ СЪСТАВ.....	248
9.1. Общопотребима лексика.....	248
9.2. Диалектна лексика	250
9.3. Професионално-терминологична лексика	257
9.3.1. Терминологична лексика.....	257
9.3.2. Професионални говори.....	259
9.3.3. Жаргонна лексика	261
9.4. Групови говори	262
10. СЪСТАВ НА БЪЛГАРСКИЯ РЕЧНИК	
СПОРЕД ПРОИЗХОДА НА ДУМИТЕ	267
10.1. Езикови контакти и заемане на лексика.....	267
10.2. Тракийски субстрат в българската лексика	267
10.3. Праславянска лексика	268
10.4. Лексика от езика на Аспаруховите българи.....	272
10.5. Църковнославянска лексика	274
10.6. Чуждоезикова лексика	277
10.6.1. Думи с гръцки произход.....	277
10.6.2. Думи с латински произход.....	280
10.6.3. Думи с еврейски произход.....	284
10.6.4. Думи от турски език.....	284
10.6.5. Думи от руски език	289
10.6.6. Думи от френски език.....	292
10.6.7. Думи от италиански език	295
10.6.8. Англоезична лексика	297
10.6.9. Немскоезична лексика	301
10.6.10. Адаптация и асимилация на чуждоезичната лексика.....	305
11. СТИЛИСТИЧНА ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ЛЕКСИКАТА	314
11.1. Стилистична (стилооформяща) функция на думата.....	314
11.1.1. Стилистичен смисъл.....	315
11.1.2. Общостилова и стилистично оцветена лексика.....	316
11.1.3. Стилистична номинация.....	317
11.1.4. Емоционално-експресивна лексика	318
11.1.5. Устна и писмена форма на функционалните стилове	319

11.2. Стилът като функционална разновидност	
на книжовния език	321
11.2.1. Лексикални особености на разговорния стил	321
11.2.2. Лексикални особености на научния стил.....	323
11.2.3. Лексикални особености на публицистичния стил	326
11.2.4. Лексикални особености на официално-деловия стил	329
11.2.5. Лексикални особености на художествения стил.....	330

ЛЕКСИКОГРАФИЯ

1. ЛЕКСИКОГРАФСКА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА	335
1.1. Семантичен език	336
1.2. Тълкувателна дефиниция	337
1.3. Предназначение на речника.....	341
1.4. Хронологични граници	341
1.5. Нормативност на тълковния речник	342
1.6. Лексикална норма	343
1.7. Обхват на словника.....	344
2. РЕЧНИКЪТ КАТО ЛЕКСИКОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ	345
2.1. Енциклопедични и лингвистични речници	345
2.2. Тълковни речници	346
2.3. Български тълковни речници	349
2.4. Енциклопедично-тълковни речници	362
2.5. Идеографски речници	366
2.6. Специализирани и диференциални речници.....	371
2.7. Исторически речници.....	375
2.8. Диалектни речници	380
2.9. Речници на системните отношения между думите.....	382
2.10. Фразеологични речници	384
2.11. Ономастични речници	385
2.12. Речници на новите думи.....	388
2.13. Правоговорни и правописни речници.....	389
Библиография	392
Приложения	413
Терминологичен показалец.....	427

ПРЕДГОВОР

Мястото на лексикологията в нейното отношение към думата като предмет на изследване е тясно свързано с възникване и развитие на философията и лингвистиката. Въпросите за природата на думата, за връзката между мислене и език, между звучене и значение, за възможността чрез езика да се осъзнават и назовават предметите и явленията, занимават както философията, така и лингвистиката, вкл. лексикологията.

Независимо от по-късното обособяване на лексикологията като отделна лингвистична дисциплина (към средата на XX в.), интересът към речниковото богатство на българския език, както и към лексикографското му представяне е сериозна предпоставка и условие за насочване към думата с нейното значение и история, с нейните признаци и свойства, базирани на способността ѝ да обобщава, да назовава и съобщава фактите от обективната реалност.

Според предмета и целта на изследване традиционно се обособяват обща и специална (описателна), историческа и съвременна (синхронна), както и съпоставителна/сравнителна лексикология. При систематизираното представяне на българската лексикология като лингвистична наука е целесъобразно да се изясни теорията като база за описване и класифициране на езиковите факти и явления, за да се разгледат особеностите на лексикалната система, както и на отделната дума с нейните семантични връзки и взаимоотношения.

Изясняването на терминологичния апарат, който е основа на всяко успешно изследване, е особено необходимо, когато се дават основни познания, нужни за създаване на интерес към по-нататъшни занимания в съответната научна област. Неговото попълване и уточняване предполагат не преназоваване поради подражание на чуждоезикови влияния, вкл. заемане на термини, които заместват или изместват вече съществуващи, а изискват съобразяване с установената практика и традиция.

Обобщена информация за развитие на лексиколожката наука у нас през последния половин век съдържа тритомният труд *Българска лексикология и фразеология* (2013), чийто първи том включва изследвания от няколко автори, което оказва влияние както върху концепцията и структурата му, така и върху по-широкото разбиране на лексикологията в нейното отношение към други лингвистични направления.

За запознаване на студентите филолози с основните задачи и проблеми на лексикологията определена роля имат издадените учебници през последните няколко десетилетия. За пръв път раздел „Лексикология“ е включен в *Съвременен български език – учебник за учителските институти* (1953). През 1993 г. В. Въртов включва „Лексикология“ и „Фразеология“ като втора част в *Основен курс по съвременен български език* (преизд. 1995), а през 1998 г. издава *Лексикология на съвременния български език* (лексемика, ономастика, фразеология, лексикология); Ст. Георгиев и Р. Русинов са автори на *Лексикология на съвременния български език* (1975) и на *Учебник по лексикология на българския език* (1979, 1983), а Ст. Георгиев издава и *Българска семасиология* (1993); трудът *Българска лексикология* (1986) на Т. Бояджиев е преиздаван няколко пъти, като допълван и преработван е включен в учебник за студенти *Съвременен български език* (1998). В. Зидарова е автор на *Очерк по българска лексикология* (1998) и *Лексикология на съвременния български език* (2009).

Трудът *Българска лексикология и лексикография*, в който са взети под внимание четените лекционни курсове, е изграден върху теоретичните основи и постиженията на съвременната лексикология, вкл. върху съответната терминология, обяснена с оглед на използването ѝ при конкретните описания. Той не следва обаче учебната програма на лекционните курсове, а съдържа по-богата и по-пълна информация за разглежданите въпроси и за отделните аспекти при тяхното изясняване.

Концепцията и структурата на труда са съобразени с характера на думата като лексема, като речникова и номинационна единица, която се създава и търпи развитие, която може да се разпространява, да мигрира и да отразява промените в живота на своите носители.

Разкриването на динамиката, характерна както за развоя на отделната дума, така и за лексикалната система като цяло се допълва от изясняване на взаимоотношението и контактите между отделните езици. Функционирането на думата в речта, което обуславя нейните прагматични и стилистични характеристики, свързва лексикологията със стилистиката и прагматиката, без да изчерпва техните изследователски задачи и цели.

Включването на словообразователния аспект се обуславя както от обвързаността му с номинационната функция на думата, разкривана в процеса на деривацията, така и от ролята на производната дума при структуриране на лексикалната система. Освен това словообразователното значение, характерно за производните думи, има особена роля при оформяне на тяхното лексикално значение и на семантичните им връзки и отношения. Не е необходимо специално да се доказва връзката между лексикологията и словообразуване-

то, тъй като при изграждане на всички лексикални връзки взема участие образуването (създаването) на номинационни единици. Лексикалната и словообразователната семантика съдържат особености, чието изясняване се опира на семантични компоненти, внесени от словообразователните форманти.

Теоретичното обогатяване на лексиколожките изследвания с по-нови подходи към изучаване на думата не се опира само на теорията на номинацията и на терминологията, свързана с т.нар. концептуализация, която съпътства възприемането и осъзнаването на извънезиковата реалност.

Специалното подчертаване на когнитивния аспект, имплицитно изразен в езиковедските трудове още от края на XIX и началото на XX век, насочва вниманието към номинатора като субект на номинационния акт, а концептуалният подход дава възможност да се открие националноспецифичното на фона на универсалното и да се потърси връзката между тях чрез знаковия характер на думата.

Посочените аспекти, от които се интерпретира словното богатство и се характеризира лексикалната система на българския език, се допълват от раздел „Лексикография“, което не включва последната в обсега на лексикологията, но е сигурно доказателство за връзката между тях и за взаимното им теоретично осмисляне и обогатяване.

Трудът *Българска лексикология и лексикография* ще бъде полезен не само за студентите филолози, но и за всички, на които не е безразлично овладяването и правилното използване на българското словно богатство.

СЪКРАЩЕНИЯ

англ. – английски	напр. – например
белрус. – беларуски	нем. – немски
бълг. – български	несв.в. – несвършен вид
в. – век	нлат. – новолатински
вж. – виж[те]	нпрех. – непреходен (глагол)
вкл. – включително	остар. – остаряло
вм. – вместо	прен. – преносно
в т.ч. – в това число	прил. – прилагателно име
г. – година	разл. – разговорно
гл. – глагол	ред. – редактор и редакция
гор. луж. – горнолужишки	рум. – румънски
грц. – гръцки	рус. – руски
диал. – диалектно	св.в. – свършен вид
дол. луж. – долнолужишки	словен. – словенски
др.под. – други подобни	сп. – списание
дн. – днешен	ср.р. – среден род
ед.ч. – единствено число	срв. – сравни
ж.р. – женски род	срхр. – сръбско-хърватски
и др. – и други	сръб. – сръбски
ие. – индоевропейски	стбълг. – старобългарски
и пр. – и прочее	стинд. – староиндийски
и сл. – и следващите	съст. – съставител
изв. – известия	същ. – съществително име
изд. – издание и издателство	т.нар. – така наречен
исп. – испански	тур. – турски
итал. – италиански	укр. – украински
книж. – книжовно	фр. – френски
м.р. – мъжки род	цит. – цитирано
мак. – македонски	чеш. – чешки
мн.ч. – множествено число	